

Twierdza Wisłoujście stanowi wyjątkowy w skali europejskiej zespół budowli łączących cechy kilku szkół fortyfikacyjnych. Była zaliczana do twierdz morskich, gdyż kontrolowała główną drogę wodną, prowadzącą do gdańskiego portu.

Z tego też względu w trakcie działań zbrojnych pełniła kluczową funkcję w systemie obronnym miasta. Była także symbolem metropolii, gdyż jej położenie przy głównym szlaku wodnym powodowało, że pierwsza „witana” przybysza docierającego do Gdańska statkiem.

Twierdza Wisłoujście architektura i jej ochrona

PRZEMYSŁAW MAĆKOWIAK

Głównym czynnikiem powodującym powstanie najpierw osady Gdańsk, a później miasta, było korzystne położenie geograficzne nad brzegiem Bałtyku, sprzyjające wymianie handlowej. Szczególne znaczenie miały wówczas szlaki morskie, jednak ze względu na fakt, że wybrzeże było piaszczyste i bagniste, port powstał w pewnym oddaleniu od niego, kilka kilometrów w górę Wisły. Jej ujście do morza było w tej sytuacji miejscem o dużym znaczeniu strategicznym i już od średniowiecza budowano tutaj umocnienia. Nieustannie wzmacniano je, modernizowano, zapobiegając w ten sposób ich zdobyciu przez wojska przeciwnika i w konsekwencji przejściu kontroli nad portem oraz miastem.

Prawdopodobnie już w XIII w. istniał w tym miejscu punkt sygnalizacyjny, ułatwiający żeglugę statkom płynącym do gdańskiego portu. Drewnianą strażnicę zbudowano w drugiej połowie XIV w., natomiast w 1482 r. na jej miejscu powstała ceglana, cylindryczna wieża o wysokości około 20 m. Zwana była Latarnią, gdyż oprócz funkcji strażniczej, pełniła także funkcję latarni morskiej. Niedługo potem, w 1484 r., z drewnianych skrzyń wypełnionych ziemią i głazami zbudowano molo. Umożliwiało ono cumowanie statków poddawanych kontroli celnej, a przede wszystkim zabezpieczało szlak wodny przed zamulaniem. W latach 1518-1521, w trakcie przygotowań do wojny z Krzyżakami, wieżę wzmocniono drewnianym blokhauzem.

W związku z dynamicznym rozwojem broni palnej dotychczasowe umocnienia już nie wystarczały i w latach 1562-1563 zrealizowano wokół Latarni tzw. Wieniec. Budowla ta, z wewnętrznym dziedzińcem, została wzniesiona na planie koła o średnicy około 31 m. Podziemia przeznaczono na magazyny, na dwóch górnych poziomach usytuowano stanowiska artyleryjskie, a całość wieńczył nadwieszony, wąski chodnik strażniczy. Forma tej działobitni tkwiącej na pograniczu dwóch epok – średniowiecza i nowożytności, jest unikatowa – do obecnych czasów zachowało się niewiele obiektów tego typu. Jej projektant nie jest znany, choć jako prawdopodobnego autora wskazuje się ostatnio Dirka Daniela (Daniela Dirksena).

W latach 1573-1577 obronność wieży i Wieńca wzmocniono dodatkowo drewniano-ziemnymi umocnieniami o narysie czworoboku z zapewne bastionami w narożach, zaprojektowanymi prawdopodobnie przez budowniczego miejskiego Jana Kramera. Ich skuteczność potwierdziła się już w 1577 r. podczas oblężenia Gdańska przez Stefana Batorego. Walki skupiły się bowiem na twierdzy i mimo znacznych uszkodzeń dzieła zdołano odeprzeć ataki wojsk polskich. Doceniając jej znaczenie w systemie obronnym Gdańska, Rada Miasta we wrześniu 1577 r. podjęła decyzję o odbudowie fortyfikacji, jednak dopiero 18 czerwca 1582 r. powołano specjalną komisję, mającą za zadanie ocenić rozmiary zniszczeń i zakres modernizacji. Poważniejsze prace rozpoczęto w 1584 r. od rekonstrukcji Wieńca. Wieżę podwyższono do około 30 m i zwieńczono w 1593 r. wysokim renesansowym hełmem, z galerią i latarnią. Postanowiono także zbudować murowany fort w miejscu dotychczasowych umocnień drewniano-ziemnych, niespełniających już wymogów ówczesnego pola walki. Projekt opracował prawdopodobnie Jan Schneider z Lindau, który nadzorował prace do 1587 r., kiedy to kierownictwo robót przejął Antoni van Obberghen, znany m.in. z przebudowy duńskiego zamku w Kronborgu w Helsingør. Zmodyfikował on nieznacznie projekt, powiększając, zapewne wtedy jeszcze niezrealizowane, dwa bastiony od południowej strony założenia. Zasadnicze prace budowlane zakończono około 1602 r., na co wskazuje data wykuta na zworniku portalu wjazdowego, jednak sypanie wałów przeciągnęło się aż do 1611 r. Zrealizowana budowla cechowała się znacznymi wymiarami, gdyż odległość między narożami czołowymi bastionów wynosiła odpowiednio 148 i 134 m.

Otoczony mokrą fosą fort wzniesiono według założeń szkoły nowowłoskiej na planie zbliżonym do kwadratu, opartej o brzeg Wisły. Od tego też wzięła się jego nazwa Fort Carré, gdyż francuskie słowo *carré* oznacza kwadrat. W narożach usytuowano cztery skazamatowane bastiony, które otrzymały nazwy oraz oznaczenia cyfrowe. Licząc od kierunku północnego zgodnie z ruchem wskazówek zegara, były to: I – Artyleryjski, II – Ostroróg, III – Południowo-Wschodni oraz IV – Furta Wodna. Połączono je kurtynami, przy czym kurtynę pół-

1. Twierdza Wisłoujście według stanu z lat 1639-1648

1 – Fort Carré z Latarnią oraz Wieńcem, 2 – Szaniec Wschodni, 3 – Szaniec Zachodni, 4 – Szaniec Kleszy, 5 – rawelin (nienarysowany), 6 – blokhaus; bastiony: A – Artyleryjski, B – Ostroróg, C – Południowo-Wschodni, D – Furta Wodna, E – Pucki, F – Ostroróg, G – Świński Łeb, H – Bielnik, I – Wiślany (rys. na podkładzie z ryciny opublikowanej w Londynie w 1800 r., ze zbiorów Przemysława Maćkowiaka)

2. Twierdza Wisłoujście od strony zachodniej w latach sześćdziesiątych XVIII w.; akwaforta rytowana przez Mateusza Deischa według rysunków Fryderyka Antoniego Lohrmanna i opublikowana w 1765 r. w serii albumowej 50 widoków Gdańska (w zbiorach Biblioteki Kórnickiej) (wg: Przemysław Maćkowiak, *Widoki i plany Twierdzy Wisłoujście w zbiorach XVII i XVIII-wiecznej grafiki książkowej Biblioteki Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, z. 27, Poznań 2005)

3. Widok Wieńca otoczonego kamieniczkami z dziedzińca Fortu Carré, z lewej dom komendanta, około 1920 r. (zdjęcie ze zbiorów Przemysława Maćkowiaka)

nocną oraz południową wykonano w postaci ziemnego wału z fosbręją u jego stopy. W obmurowanej kurtynie wschodniej usytuowano wejście do fortu, zaakcentowane rozbudowanym portalem. Natomiast dość specyficznie zrealizowano kurtynę od strony rzeki. Została ona załamana ze względu na niewielką odległość dzielącą Latarnię oraz Wieńca od rzeki, zlokalizowanych po rozbudowie w zachodniej części wewnętrznego dziedzińca fortu. Rozwiązanie to osłabiało obronność założenia od strony najbardziej zagrożonej i, jak wykazały ostatnie badania archeologiczne prowadzone w 2003 r., dodatkowo wyposażono ją w rozmieszczone w ślepych arkadach stanowiska artyleryjskie, umożliwiające ostrzał rzeki.

W 1603 r. sprowadzono do Gdańska włoskich specjalistów w dziedzinie fortyfikacji – kapitana Hieronima Ferrero oraz Jana Baptystę z Vercelli i zlecono im ocenę wartości miejskich umocnień. W wypadku Wisłoujścia pierwszy z nich sporządził krytyczny raport, wskazujący na niedostateczną wartość obronną niewykończonego Fortu Carré i zalecający otoczenie go ziemnymi umocnieniami typu staroholenderskiego. Realizację postulatów przyspieszyło zagro-

żenie wojną ze Szwecją i w latach 1624-1626 wzniesiono otoczony mokrą fosą pięciobastionowy szaniec ziemny o niewysokich, nieoskarpowanych wałach. Bastiony otrzymały nazwy, licząc od północy: Pucki (V), Ostroróg (VI), Świński Łeb (VII), Bielnik (VIII) oraz Wiślany (IX). Prace prowadził prawdopodobnie holenderski inżynier Piotr Janssen z Weert. Swoją znaczącą wartość bojową fortyfikacje wykazały już w 1626 r., kiedy to Szwedzi po przeanalizowaniu stanu umocnień zrezygnowali z ich szturmowania.

W 1627 r. po drugiej stronie Wisły zbudowano przesunięty osiowo na południe od Fortu Carré ziemny szaniec w formie dzieła rogowego, który w 1639 r. wzmocniono u nasady dwoma półbastionami. Nazwano go Szańcem Zachodnim, natomiast główne założenie Szańcem Wschodnim. Specyficzne przesunięcie obu dzieł wymusiło konieczność budowy dodatkowych umocnień wzdłuż prawego brzegu Wisły i m.in. na południe od Szańca Wschodniego powstał Szaniec Kleszy. Pierwotnie składał się on z bastionu oraz półbastionu połączonych kurtynami, jednak około 1648 r. został przebudowany i powiększony. Narastające zagrożenie szwedzkie powodowało dalsze drobne modernizacje i w latach 1629-1650 przed frontami bastionowymi Szańca Wschodniego zrealizowano trzy małe raweliny. W rezultacie powstało założenie o skomplikowanej formie, trudne do obrony i wymagające licznej załogi. W celu eliminacji tej niedogodności w 1654 r. całkowicie rozebrano Szaniec Zachodni i rok później rozpoczęto jego budowę od nowa w tej samej formie, jednak już naprzeciwko Fortu Carré. Projekt wykonał wybitny gdański budowniczy i fortyfikator Jerzy Strakowski (Georg Stackwitz). Z tego też względu

w latach 1657-1658 zlikwidowano niepotrzebny już Szaniec Kleszy, pozostawiając jedynie skrajny półbastion od strony rzeki. Od końca lat trzydziestych XVII w. zaczęły też powstawać dzieła łączące Twierdzę Wisłoujście z umocnieniami miasta, uniemożliwiające zablokowanie przez przeciwnika ważnej drogi komunikacyjnej, jaką była Wisła.

Po realizacji Fortu Carré oraz pięciobastionowego szańca znaczenie militarne stracił Wieniec. Z tego też powodu zbudowano wokół niego piętnaście piętrowych kamieniczek, pełniących funkcję koszarową. Dokładna data ich powstania nie jest znana, przyjmuje się przedział między 1621 a 1673 r. W tym samym czasie po wschodniej stronie dziedzińca wzniesiono piętrowe koszary.

Systematycznie wzmacniane fortyfikacje znów sprawdziły się podczas „potopu”, gdy wojska szwedzkie zrezygnowały z ich zdobywania i jedynie zablokowały miasto od strony łądu oraz morza. Po ustaniu działań zbrojnych, zakończonych pokojem w Oliwie w 1660 r., pojawiła się konieczność remontu niekonserwowanych umocnień. Szczególnie ucierpiał Szaniec Zachodni i jego odbudowę z dodaniem rawelinu rozpoczęto w 1669 r. według projektów Jerzego Strakowskiego. Po śmierci projektanta w 1675 r. zastanawiano się nad zasadnością kontynuowania tak szeroko zakrojonych prac, wymagających po ukończeniu dzieła obsadzenia go przez liczną załogę. Stan Szańca Zachodniego jednak systematycznie pogarszał się i już w 1683 r. wymagał kolejnego kosztownego remontu. Dyskusję zakończono dopiero w 1688 r., kiedy to zaakceptowano projekt majora von dem Ostena. Szaniec ponownie rozebrano i zbudowano od nowa, w postaci mniejszego założenia, składającego się z trzech rawelinów otoczonych fosą. W 1708 r. według projektów francuskiego inżyniera Jana Charpentiera, nawiązujących do nowatorskich koncepcji Sebastiana le Prestre de Vaubana, zredukowano Szaniec Wschodni, przekształcając go w szeroki stok z niewielkimi szańcami oraz drogą krytą z placami broni i skazamatowanymi trawersami. W trakcie prac, 11 października 1709 r. pożar strawił wnętrze Latarni oraz jej helm. Wieżę odbudowano w 1721 r. i zwieńczono w 1724 r. późnobarokowym hełmem.

Twierdza Wisłoujście stała się szczególnie sławna w 1734 r., kiedy to szerokim echem na całym świecie odbiły się działania militarne związane z wojną sukcesyjną o tron polski. W trakcie sporu, zapoczątkowanego w 1733 r. między Stanisławem Leszczyńskim a synem Augusta II, późniejszym Augustem III, Gdańsk odegrał rolę kluczową. Nie tylko opowiedział się po stronie Leszczyńskiego, ale także udzielił mu gościny. W konsekwencji spowodowało to od połowy lutego 1734 r. półroczne oblężenie miasta przez wojska rosyjskie, potem również saskie. Do generalnego ataku skierowanego na Westerplatte i Wisłoujście atakujący przystąpili w czerwcu. Wspierane artylerią floty rosyjskiej bombardowanie było na tyle silne, że 23 czerwca Francuzi poddali się, a za ich przykładem dzień później poszła załoga twierdzy. Wobec bezsensowności dalszego oporu i po wcześniejszym umożliwieniu Leszczyńskiemu ucieczki, 7 lipca 1734 r. podpisano akt kapitulacji miasta.

Wisłoujście obsadziły wojska rosyjskie, stacjonujące tam do czasu zapłacenia przez Gdańsk kontrybucji w 1736 r.,

4

4. Latarnia z późniejszą nadbudową od strony wejścia na dziedzińiec Wieńca, stan w 2003 r.

5. Widok Wieńca otoczonego kamieniczkami z dziedzińca Fortu Carré, pośrodku zdobione kamieniarką wejście do Wieńca, z prawej dom komendanta, z lewej dom oficera artylerii, stan w 2003 r.

6. Wnętrze jednej z kazamat Wieńca, stan w 2003 r.

7. Zrekonstruowane szczyty kamieniczek dobudowanych do Wieńca, stan w 2003 r.

jednak twierdza ta coraz bardziej traciła na znaczeniu. Wynikało to z jej oddalania się od brzegu morza na skutek powstawania mielizn i łach piaszkowych u ujścia Wisły. Na przełomie XVII i XVIII w. przekształciły się one w wyspy West Plaate i Ost Plaate, co spowodowało zmianę głównego toru wodnego na tzw. Głębię Zachodnią. Światło na wieży stawało się mylące i w 1758 r. przestała ona pełnić funkcję latarni. Zastąpiono ją dwiema blizami, wytyczającymi nowy szlak do portu. W 1772 r., w wyniku pierwszego rozbioru, Prusacy zagarnęli Westerplatte i zbudowali tam w latach 1788-1790 cztery ziemne szańce, zapewniające kontrolę nad portem, a w marcu 1793 r., po drugim rozbiorze, zajęli już całe miasto. Większe ożywienie prac fortyfikacyjnych nastąpiło w okresie wojen napoleońskich, kiedy to w 1806 r. wojska pruskie częściowo odtworzyły bastiony Szańca Wschodniego. Od 1811 r. prace kontynuowali Francuzi, nieznacznie przebudowując również Szaniec Zachodni w dzieło koronowe z rawelinem, zwane Fortem Montebello. Nadbudowano także dodatkową kondygnację nad koszarami na dziedzińcu Fortu Carré. Ich uwaga skupiła się jednak na innych elementach systemu obronnego miasta, w tym przede wszystkim na Górze Gradowej, gdzie powstała unikatowa redita (franc. *reduit* – śródszaniec), zaprojektowana przez słynnego generała François Nicolasa Benoita Haxo.

Po odbiciu miasta przez Rosjan w 1813 r. i przekazaniu go Prusakom nie prowadzono większych prac fortyfikacyjnych, twierdzę natomiast zamieniono w więzienie. Dopiero od 1866 r., w ramach programu modernizacji pruskich twierdz, dostosowujących je do nowych rodzajów artylerii oraz doskonalszych materiałów wybuchowych, na zrekonstruowanym Szańcu Wschodnim powstały magazyny prochowe, laboratoria – warsztaty amunicyjne oraz wielofunkcyjne schrony dla dział oraz obsługi. Elewacje Fortu Carré przelicowano nową cegłą, a w kazamatach bastionów za-

montowano nowoczesną broń. Wieżę po pożarze w 1889 r. zwieńczono stożkowym hełmem. W tym czasie jednak ważniejsza była realizacja dzieł w rejonie Nowego Portu. Mimo licznych modernizacji, pod koniec XIX w. umocnienia prezentowały niewielką wartość bojową i powoli były likwidowane w związku z rozbudową portu. Definitywny ich kres położyła w 1920 r. demilitaryzacja Gdańska, będąca wynikiem postanowień Traktatu Wersalskiego, sankcjonującego powstanie Wolnego Miasta. Wtedy też na terenie twierdzy powstała przystań żeglarska wraz z infrastrukturą.

W trakcie działań wojennych w 1945 r. w nasypach umocnień wykonano system okopów, a we wnętrzach bastionów urządzono szpital polowy. W czasie ostrzału artyleryjskiego, bombardowań oraz pożarów znacząco uszkodzony został Wieniec z Latarnią, w mniejszym stopniu Fort Carré. W okresie powojennym do 1955 r. jego administracją zajmował się Zarząd Morskiego Portu Handlowego Gdańsk. Wówczas pogłębiała się dewastacja obiektu, gdyż niedozorowany stał się rezerwuarem tanich materiałów budowlanych. Duże zniszczenia spowodowała wichura w 1953 r., nastąpiło wówczas m.in. zawalenie się niezach-

bezpieczonych fragmentów murów Latarni oraz szczytów kamieniczek Wieńca. Od 1956 r. do początku lat dziewięćdziesiątych część kazamat Fortu Carré użytkowały Gdańskie Zakłady Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego „Dagoma”, wykorzystując je jako magazyn pulpy owocowej, niezbędnej w procesie technologicznym produkcji dżemów, marmolad oraz win owocowych.

Twierdzę do rejestru zabytków wpisano dopiero w 1959 r., jednak przez długi czas brakowało środków na należyłą jej opiekę. Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych w ramach prac ratowniczych odbudowano Latarnię, zabezpieczono Wieniec wraz z kamieniczkami oraz koszary. Od 1964 r. opracowywano kolejne niezrealizowane projekty konserwacji murów Fortu Carré, na późniejszy czas natomiast odłożono wszelkie prace konserwatorskie przy Szańcu Wschodnim, na którym swoje miejsce znalazły m.in. posterunek policji wodnej oraz jachtklubu.

Ogromne szkody poczyniło ulokowanie w pobliżu twierdzy w 1969 r. Przedsiębiorstwa Przemysłowo-Handlowego „Siarkopol”, z rozległym składowiskiem siarki oraz nadbrzeżem przeładunkowym. W trakcie jego budowy zniwelowano fragment Bastionu Puckiego oraz kurtyny, a cała twierdza znalazła się w bezpośredniej strefie ochronnej, w której występowało wyjątkowo silne zanieczyszczenie środowiska, uniemożliwiające długotrwały pobyt ludzi. Związki siarki i dodatkowo fluoru z pobliskich Gdańskich Zakładów Nawozów Fosforowych „Fosfory” wywoływały postępującą erozję murów twierdzy oraz zamieranie roślinności wzmacniającej ziemne nasypy. W tym czasie nastąpiła też silna destrukcja murów Fortu Carré na poziomie lustra wody, wiążąca się ze zwiększonym falowaniem, wywołanym coraz intensywniejszym ruchem na poszerzonym kanale portowym.

W 1974 r. zarząd nad Fortem Carré przejęło Muzeum Historii Miasta Gdańska. W 1978 r. wykonano stalową ściankę Larsena, chroniącą mury fortu od strony kanału portowego. W latach osiemdziesiątych ponownie wyremontowano Wieniec wraz z kamieniczkami. W kolejnej dekadzie przeprowadzono wycinkę drzew na nasypach fortu oraz kontynuowano prace przy Wieńcu, w tym przy domu komendanta. W tym czasie też pokryto kamieniczki dachówkami ceramicznymi. W 1991 r. zabezpieczono Bastion Furta Wodna, jednak intensywniejsze prace rewaloryzacyjne Fortu Carré prowadzono dopiero w latach 2003-2005. Odtworzono wtedy pierwotne profile wałów ziemnych oraz systemy wentylacyjne poszczególnych bastionów. Największy zakres prac został wykonany na Bastionie Artyleryjskim, gdzie odnowiono izolację poziome oraz odwodnienia. Uzupełniono także ubytki w jego elewacjach oraz zabezpieczono betonowym wieńcem fragment szybko korodującej ścianki Larsena.

Plany zagospodarowania twierdzy, w większości niezrealizowane, zmieniały się wielokrotnie w ciągu lat. Pierwsze z 1960 r. dotyczyły przekształcenia kamieniczek Wieńca w hotel dla planowanej Bazy Promowej. Kolejne z 1972 r., zlecone przez Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji, paradoksalnie nieuwzględniające skażenia środowiska, zakładały stworzenie bazy turystyczno-noclegowej. Studium o charakterze konserwatorskim, w którym zawarto postulaty do planów zagospodarowania przestrzennego, opracowano w latach 1986-1987. W 1987 r. powstał kolejny projekt adaptacji fortu na schronisko oraz hotel, a w 1991 r. proponowano stworzenie zespołu muzealnego Park Pamięci Westerplatte-Wisłoujście, łączącego symboliczne miejsca walki o dostęp Polski do morza.

8. Widok Fortu Carré z Szańca Wschodniego, z lewej wjazd do fortu oraz Bastion Południowo-Wschodni, na pierwszym planie Bastion Ostróg, w głębi Latarnia, z prawej Bastion Artyleryjski, stan w 2003 r.

(ilustracje: 1,4-8 – Przemysław Maćkowiak)

W sezonie letnim 1992 r. Fort Carré po raz pierwszy w okresie powojennym udostępniono dla ruchu turystycznego, za co muzeum otrzymało Nagrodę Zespołową III Stopnia za Najciekawsze Wydarzenie Muzealne Roku 1992. Ze względu na duże zainteresowanie obiektem, w 1994 r. opracowano projekt przebudowy domu komendanta na cele recepcyjne. Problemy finansowe spowodowały jednak, że w Roku Milenijnym 1997, związanym z obchodami tysiąclecia miasta Gdańska, obiekt ponownie zamknięto dla zwiedzających. W tym też roku twierdza Wisłoujście znalazła się na amerykańskiej liście stu najbardziej zagrożonych obiektów na świecie, przygotowywanej przez World Monuments Watch (Światowy Program Ochrony Zabytków). Rozpoczęto wówczas wszechstronne starania o fundusze na ratowanie zabytku. Ważne było także stworzenie kompleksowego, wieloletniego programu interdyscyplinarnych badań. Muzeum zamierzało również przejąć Szaniec Wschodni, należący do skarbu państwa, a w scalonej twierdzy urządzić atrakcyjną wystawę, przystań żeglarską oraz ożywić miejsca, wykorzystując elementy nawiązujące do jego tradycji, organizując plenery, koncerty, przedstawienia teatralne. W 2002 r. powstała koncepcja adaptacji Twierdzy Wisłoujście na Międzynarodowe Centrum Spotkań.

Ważnym dokumentem było uchwalenie przez Radę Miasta Gdańska 20 grudnia 2001 r. *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Gdańska*, w którym szczególną uwagę zwrócono na konieczność docenienia wartości zabytków *architectura militaris*. Studium to stało się podstawą dalszych prac związanych z wszechstronną rewaloryzacją oraz konserwacją zespołu gdańskich fortyfikacji, w tym przede wszystkim dzieł o znaczeniu ponadregionalnym, takich jak Twierdza Wisłoujście czy Fort Grodzisko. Nową formułą ochrony obszaru oraz krajobrazowej, szczególnie przydatną w ochronie zespołów fortyfikacji, stała się też Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, umożliwiającą tworzenie parków kulturowych w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (obecnie w Gdańsku funkcjonuje z powodzeniem prekursorski Park Kulturowy Fortyfikacji Miejskich Twierdzy Gdańsk, zajmujący się przede wszystkim administrowaniem Fortu Grodzisko).

W 2003 r. opracowano koncepcję rewitalizacji dzielnic poprzemysłowych Westerplatte oraz Wisłoujście, uwzględniającą w maksymalnym stopniu jej dofinansowanie w ramach funduszy europejskich. Ideą przewodnią projektu było założenie, że kluczem do ochrony twierdzy jest przywrócenie tej dzielnicy waloru atrakcyjności inwestycyjnej.

Autorzy zaproponowali lokalizację w twierdzy części muzealnej z trasą turystyczną, zespołu recepcyjnego dla imprez plenerowych, gastronomii, przystani żeglarskiej, hotelu, pensjonatu oraz schroniska. W kwietniu 2004 r. Rada Miasta uchwaliła *Program rewitalizacji obszarów zdegradowanych w Gdańsku – lokalny program rewitalizacji*, uwzględniający także zespoły fortyfikacji. Znaczące środki finansowe na prace przy tych obiektach zarezerwowano w Wieloletnim Planie Inwestycyjnym na lata 2004-2008. W latach 2004-2005 Nadbałtyckie Centrum Kultury zrealizowało projekt, mający na celu dowartościowanie tego niedocenianego dziedzictwa. Odbyły się sesje, wystawy, spacer po obiektach. W latach 2005-2006 odtworzono drewniany most zwodzony fosy zewnętrznej w formie z przełomu XIX i XX w.

Obecnie Gdańsk uczestniczy w realizowanym od 2006 r. projekcie Baltic Fort Route, dofinansowywanym ze środków Unii Europejskiej. W zamierzeniu ma on ułatwiać kontakty administratorów poszczególnych obiektów z rejonu Morza Bałtyckiego, a także instytucji naukowych zajmujących się tą problematyką. Istotne jest również wypracowanie wspólnej strategii promocji turystycznej, uwzględniającej zasady ochrony dziedzictwa kulturowego, jakim są fortyfikacje uczestniczące w projekcie. Efektem ma być sieć wzajemnych relacji oraz powiązań, ułatwiających wymianę doświadczeń między uczestnikami projektu, a także pozyskiwanie środków na utrzymanie umocnień. W projekcie biorą udział partnerzy z Polski, Niemiec, Litwy oraz Rosji.

Wielka szkoda, że najciekawsza część umocnień Twierdzy Wisłoujście, jakim jest Fort Carré, mimo niewątpliwie wyjątkowych walorów architektoniczno-krajobrazowych w dalszym ciągu nie jest udostępniona dla ruchu turystycznego. Skutkiem wieloletnich zaniedbań jest również to, że twierdza nie funkcjonuje w świadomości społecznej, przez co m.in. niezmiernie trudno było pozyskiwać fundusze na jej konserwację oraz adaptację. W 1980 r. Krzysztof Biskup na łamach „Spotkań z Zabytkami” (K. Biskup, ... *twierdza Wisłoujście*, nr 4, 1980, ss. 36-38) dramatycznie apelował o ratowanie cennego zabytku. Na szczęście, od tego czasu wiele zmieniło się na lepsze i mimo wszystko wydaje się, że największe niebezpieczeństwa zagrażające zespołowi zostały zażegnane – m.in. od lat dziesięćdziesiątych zmniejsza się emisja zanieczyszczeń z „Siarkopolu”, natomiast przy samym obiekcie wykonano też wiele prac zabezpieczających. Należy mieć nadzieję, że Muzeum Historii Miasta Gdańska, administrujące obiektem, podoła wyzwaniu, jakie je czeka, tym bardziej że turystyka forteczna staje się coraz bardziej popularna nie tylko za granicą, ale także w naszym kraju.

Przemysław Maćkowiak